

THE BEGINNINGS OF THE ROMANIAN MEDICAL TERMINOLOGY

Jana Mincu

Institute of Philology of the Moldavian Academy of Sciences, Chişinău, Moldavia

Abstract: The communion of universe (macrocosm) and organism (microcosm) present in existential philosophy of Romanian nation penetrates in medicine, its study object being the human and his physical and spiritual integrity. In Romanian language the first three scientific medical terms are attested in documents, chronicles, in Dimitrie Cantemir works. In Scara a numerilor și a cuvintelor streine tâlcuitoare, attached to Istoria Ieroglifică, the first type of explicative dictionary includes 280 terms form different spheres, inclusiv medicine (anatomy, clinic, pharmacy).

Keywords: Istoria Ieroglifică, medical terms, anatomy, clinic, pharmacy.

„Știința lucrurilor este lumina minții”.

(Dimitrie Cantemir)

Marele cărturar Dimitrie Cantemir, considerat fondatorul terminologiei medicale românești, taratează corpul uman din perspective existențiale: „Toată filosofia fizicească asupra trupului firesc și în știința lucrurilor ființăști se sprijinește (IE 78). Regăsim reminiscențe ale medicinei geto-dacice. Platon menționa că aceasta este una dintre cele mai evolute și conține **învățătura sacră a tămăduirii**: „Să nu se lase înduplecat de nimeni spre îngrijire cu leacuri...până bolnavul nu-și deschide...sufletul spre a fi tămăduit” (Parii: 2006, p. 32).

Cunoașterea omului, în general, pentru savant, este importantă. Sentința „Cineva spre sine ce este a să cunoaște” este o traducere din latinescul *Nosce te ipsum*, care arată **cunoașterea** ca una dintre menirile omului în relația macrosistem → microsistem.

Elemente de terminologie anatomică

Corpul uman, în perceperea savantului este „atocmirea mădularilor la frumsețea trupului” (IE 262), pentru care distinge „mărimea trupului, arătarea trupului, puterea trupului” (IE 97). Constituția omului presupune „...doai picioare, cu cap și nas și cu toată

alaltă forma omului” (IE 59, 86) „...din carne, singe, oase, vine, piele, păr și alalte câte la materie să cuprind” (IE 95). Lexemul materie confirmă concepția despre om ca „materie a creației”.

Cantemir, veritabil „anatomic” (IE 75), descriere „...părțile trupului” uman:

1. Capul, format din „osul capului „craniu” (IE 84), osului tidvei „craniu, țeastă” (IE 69) sau „tidva capului”, servește, după cum afirmă savantul, „spre îndesarea creierilor” (IE 69). Oasele feței cuprind: „organul ochiului” (IE 67), care asigură „vederea ochilor” (IE 199) și care se proeminează prin „albușul ochilor” (IE 200), însoțite de „sprâncene (...) ridicate” (IE 185); „organul audzului” (IE 338); „organele limbii” (IE 72) sau „organele de voroavă” (IE 54).

Funcțiile anatomice ale acestora sunt prezentate prin: „budză mormoia” (IE 124), „nici ochiului la privală, nici nărilor la mirosală” (IE 129), „glasul fără articule din piept” (IE 172), „cu gura mărturisea” (IE 121).

2. Gâtul, al doilea segment, care leagă capul de trunchi, este amintit prin termenul laringa (el.) - gâtul, gâlejul, gâtlanul”, explicat în Scara a numerilor și a cuvintelor streine tâlcuitoare,

3. Trunchiul, format din:

- Torace sau „pieptul muritorilor” (IE 219), sau „grumazii”. Autorul menționează funcția respiratoare, făcând o explicare topografică: „tot coșu își umplu” (= torace) (IE 87) „când să răsuflea, coșul îi răsuna” (IE 201).

- Abdomen sau „pânțele, vintrele” (IE 236). Aici se adăpostesc „vasele mațelor” (IE 190), care sunt și „vase priimitoare (mold.) - stomahul, rândza, mațele și toate mărunțiile în carile intră bucatele” (IE 43), „mațele și ficații” (IE 12).

- Pelvis sau „pânțele (IE 236), evidențiind funcția de reproducere: „rodul pântecului”, „fătul” (IE 188), „embrionați” (IE 240), „durerile nașterii”, „zămăslit și născut era” (IE 222) etc.

3. Membrele superioare, formate din „umăr”, „braț” (IE 118), „mânuli, brâncă” (IE 158), „degete”, „palma” (IE 200) și „organul răutății” - „unghiile” (IE 212).

4. Membrele inferioare sau „ale trupului picioare” (IE 118); aici menționează „genunchii nu s-au înclinat” (IE 193), segment anatomic, care indică o verticalitate fizică, dar și morală.

Aparatul locomotor este prezent prin: „oscioare” (IE 199), „cioloane” (IE 54), „suciți mușchii” (IE 111), „încheieturile” (IE 69), „articulațiile” sau „articule (lăt.) - încheietura osului și a voroavii capete” (Scara a numerilor..).

Aparatul circulator e caracterizat prin: „uscate vinele goalelor cioloane” (IE 54), „ca sângele carile este să cură în vine” (IE 278), „milcelușe venișoarele” (IE 111). Dintre toate vasele sanguine, Dimitrie Cantemir se referă la: „sfigmos (el.) - vână moale carea pururea să bate, de pre a căriia clătire așezimîntul firii să cunoaște” (Scara a numerilor..).

Și toate „măduarele trupului” (IE 105), sunt acoperite cu „albă peliță” (IE 111), cu „porii pielii” (IE 69), prin care „sudori vărsa” (IE 53). Savantul definește “porii (el.) - găurici prin piieea omului, prin carile ies sudorile” (Scara a numerilor..). Explică formarea melaninei: „arșița soarelui pelița mută din albă în neagră” (IE 53).

Aspectul fizic al omului încorporează noțiunile de statură și de vârstă: „de stat și de vârstă mai mare era” (IE 225), „împiedicat de bătrânețe și buiguit (= aiurit) de căruntețe” (IE 122). Omul este unic în felul lui de a fi. Termenul fiziognomie (el.) este “știința firii de pre chipul obrazului și a tot trupului” (Scara a numerilor..). Actualmente, lexemul fizionomie face trimitere la “aspect, chip, expresie, față, figură, înfățișare, mină, obraz” etc.

Credința marelui cărturar în unitatea corpului fizic și al sufletului este vădită: „și cu trupurile și cu sufletele armuțite și amuțite” (IE 12); „ale trupului picioare și ale sufletului aripi” (IE 118).

Dimitrie Cantemir folosește în abundență metafora antropomorfică: „ochiul zavistii” (IE 19), „chipul adevărului ascuns” (IE 45), „cu un obraz ce nu știe a se rușina” (IE 47), „pre fața pământului” (IE 37), „mâna strâmbătății”, „ochii vicleșugului” (IE 225). „Chipul cel fără chip” (IE 118), formula este o asociere prin excludere, un procedeu artistic folosit de către autor. „Chipul” (= fața), de emoții, de „răutate” rămâne „fără chip”; astfel „chipul” exteriorizează fizicul și moralul omului.

Termenul metaforă antropomorfică este pus în circulație de către Stephen Ullmann (Ullmann 1952), considerat o formă stăveche și universală de metaforă, numită și metafora transpozitivă, întrucât au loc transformări metaforice, univoce sau biunivoce: concret→abstract; uman→non-uman (Druță, 2013, p. 98).

Epitetele metaforice dovedesc un simț artistic de invidiat: „crieri de aramă” (IE 51), „cuvinte de sânge” (IE 191), „limbă vicleană” (IE 152), „vârtoasa inimă” (IE 152), „inimile proaste”, „organul răutății” (IE 212) etc.

Metonimiile sunt omniprezente: „nici nu putea afla ureche în văzduh și pre pământ” (IE 30), „plecarea capului” (IE 102), „ridicarea nasului” etc.

Elemente de terminologie clinică

„Că ce este adușmăcarea minții sau care este icoana înțelepciunii, fără numai cele ce ochiul trupului și ochiul sufletului să le vadă și să aleagă...” (IE 117)

Savantul explică **starea de sănătate și starea patologică** în limitata relației trup → suflet. Veritabil psiholog, savantul menționează importanța echilibrului emoțional, lipsa conflictului interior în menținerea sănătății, căci „viață stând și buna socoteală slujind, tuturor tămădiure și vindecare să nedejduiește” (IE 236). Este „în chipul puterii sufletului” (IE 117), „sănătate și toate cele sufletului și trupului folositoare” (IE 20). Boala se instalează în discordanța ego și super ego, care provoacă „a trupului slăbăciune și micșorare a sufletului” (IE 67). Consecințele sunt vădite: „chinul trupului carnea domolește, iară pedeapsa sufletului, oasele topind, inima rănește” (IE 111). Altfel spus, marele cărturar consideră „betejirea și julirea cinstei” (IE 43) ca factor major în instalarea stării patologice.

Referindu-se la **etiologia** (cauzele) **bolilor**, Dimitrie Cantemir delimitează:

a) Surmenajul: „ostenința căutării sudori pe trup umedzește, iar grija neîncetată vlaga inimii topește” (IE 235); „somm fără somm și odihna fără odihnă” (IE 238).

b) Indigestia: „stomahul își tulburară” (IE 69), „că precât greu bucatele vârtoase stomahului slab aduc” (IE 70), „mănunțaiile i să întorcea, stomahul tare îl chinuia. Vai..mașele...mănunțaiile, pânțecel, vintrele...Boala nenedejdută pre leac s-au dat, morții numai leac între muritori nu s-au aflat” (IE 236).

c) Senilitatea: „buiguit (= aiurit) de cărunțețe” (IE 122).

d) Dezechilibrul celor patru umori (bila galbenă, sângele, flegma, bila neagră): „Unde el (Inorogul) la loc slobod și la câmp larg a trăi deprins fiind, de nevăz în curândă vreme, în melanholie în buhăbie, din buhăbie în slăbăciune, din slăbăciune în boală” (IE 167).

Așadar, este „slăbăciunea”, care prevestește boala și face parte din șirul logic: „melanholie” → „buhăbie” → „slăbăciune” → „boală”. „...ce nici împins de flegmă a tuși macară nu mi s-ar cădea”. Prin relația „flegmă” → „a tuși”, se oferă o etiologie empirică a tuberculozei.

„Vulpea...întâi în melanholia yphondrică, apoi în tusa cu sânge mutându-să de multă vitionare și boală uscăcioasă toate vinile i s-au întins și toate mădulele...” (IE 125): „melanholie”→ „tusa cu sânge” → „boală uscăcioasă” – offică.

În Scara numerilor..., termenul yphondriac (el.) este explicat prin “boala carea smintește fantazia, slăbiciunea părților trupului carile sunt pregiur inimă”, iar melanholie (el.) - „boală de voia rea, pătimirea întristării, fierea neagră”. Aceste patru umori formează temperamentul (lăt.) – „aședzământul, stâmpărarea firii, întregimea sănătății” (Scara a numerilor..).

e) Apelpisia (el.) – “deznedejduirea, scăparea a toată nedejdea” (Scara a numerilor..). Temenul s-a menținut ca formă și ca sens. Actualmente, apelpisia indică “starea de deznădejde, de desperare sau de exasperare”.

f) Etiologie necunoscută: „leacul acestei necunoscute boale” (IE 239).

Dimitrie Cantemir face o prezentare a **semnelor** în instalarea patologiilor. Referindu-se la termenul propriu-zis, cărturarul menționează: symptomatic (el.) – “din tâmplare, din cădere, carile nu din tocmala înainte mărgătoare s-au făcut” (Scara a numerilor..). Autorul recurge la traducerea literală: < gr. symptoma<syn “cu” + piptein “a cădea, a se întâmpla”.

Așadar, în roman sunt atestate următoarele **simptome**:

a) Simptome în intoxicație: „sughițare” (IE 111), „cumplita durere...trupul le beșica..la ficați le străbătea ...” (IE 183), „uscăciune cu tusă și cu opentele lepăda nu mă lasa slăbăciunea” (IE 160).

b) Simptome în boala mentală: „capul să amețește, picioarele dovedesc, și când mădulele buiguesc, lipsa crierilor arată” (IE 227).

c) Simptome în boală infecțioasă: „strănuta” (IE 184), „capul li se învârtejea, grață li se scornea” (IE 184); „la chip veștedă și gălbegioasă, ca cei în boală împărătească” (= gălbinare) (IE 143).

d) Simptome în boală virală și în răceli: „hirișia răcelii” (IE 43), „chinuri și dureri” (IE 62).

e) Simptome în traumatisme: „durerea osului zdrobit” (IE 160).

f) Este menționată și boala asimptomatică: „boala ascunsă pe doftorii și pe doftorii batgiucurește și pre cele ce dzace până la moarte măgulește” (IE 236).

În continuare vom încerca o **calificare a maladiilor** atestate în roman:

A. În funcție de evoluție:

- boală cronică: „că rana obrîindu-să și patîma învechîdu-să, a să vindeca cu nevoie va fi” (IE 260). Boala hronică (el.) este „boala carea ține cu ani, cum ieste ofica, dropica și alalte” (Scara a numerilor...);
- boala latentă: „simți boala mai lîncedă decât toată boala” (IE 219), „glas lînged...simțire nesimțită simt și pătimire nepătîmită pat” (IE 239).

B)În funcție de prognostic ori „de unde a prognostici” (IE 165):

- boli incurabile: „în boala fără leac” (IE 107);
- boli curabile „pentru amurțea oțáros glasului lui leac să afle, pre toți vrăjitorii și doftorii...cerca, și acmu și doftorul cel bun găsisse și leacul nimerise...”(IE 170).

Autorul explică: prognostic (el.) - „cunoștință înainte, gâcitoare, gâcire” (Scara a numerilor...); o traducere literală a termenului: < lat. prognosticum, < gr. prognostikon, <pro “înainte” +gnosis “cunoaștere”.

C)În funcție de modul de alterare:

- boli la nivel de organ: „orbul asupra ochilor, și șchiopul asupra picioarelor, și surdul asupra audzului” (IE 78); „limba fâicavă (= bâlbâită) (IE 72), „amuțirea din lipsa organelor de voroavă” (IE 54), „uscarea vinelor” (IE 200), „picioarul cel dropicos”, „afectat de dropică, umflat, greoi” , „pasul cât de tremuracios” (IE 117), „ochi bolnavi” (IE 210);
- boli funcționale, aici sunt prezente, în special, dereglările mentale: „beteag de minte” (IE 117), „scămos la minte”, „dodeială” (= tulburare psihică) (IE 211), „pierderea minții” (IE 109), „toată anomalia și rătăcirea firii” (IE 147), „rana minții netămădiută” (IE 87).

D)În funcție de cauzele care le generează:

- bolile infecțioase: „ciuma”, „lingoarea...și troana (troahă)” „guturai, flegmă... (IE 113);
- traumatismele: „os prin os pătruzându-și șimădular prin mădular zdrobindu-și” (IE 192);

- malformațiile congenitale: anomalia (el.) - „îndrăpnicie, lucru(...) carile merge împotriva” (Scara a numerilor...).

Sensibilitatea organismului uman marele cărturar o denumește prin diathesis (el.) - “orânduiala firii, năstav, abaterea firii, în ce să pune firea” (Scara a numerilor...). În prezent, termenul diateză indică “predispoziție a organismului la anumite boli (< gr. diathesis “dispoziție”).

Dimitrie Cantemir remarcă funcționarea organismului ca un tot întreg: „că precum o boală și o fierbințeală cât de puțin în trup sau o durere cât mai mică într-un mădulariu tot trupul spre neaședzare și pătimire aduce” (IE 113), „un mădulariu cu netămăduită boală pătimind, princet, princet, tot trupului moarte pricinuește” (IE 62).

Așadar, marele cărturar menționează că starea de boală se stabilește atunci când „rânduielele sănătății” (IE 247) sunt violate, când „rana și boala poftei” (IE 262) predomină și atunci mergem la „adevărații doftori” (IE 119), care știu durerea „a șicui” (=a alina), căci „după fire doftor, după doftor leacul și după leac ca acela tămăduire” (IE 240). Concomitent, Dimitrie Cantemir folosește și termenul țirulic (leș.), specificând că este „vraciu carile tămăduiește ranele, frânturile” (Scara a numerilor...), adică chirurgul. Cuvântul frânturi, cărturarul îl folosește și în explicarea termenului hiromandie (el.) - „vraja carea pe crăpăturile și în frânturile mâinii să face” (Scara a numerilor...), stabilind astfel o relație de omonimie.

Verbum sanat. Savantul pune în evidență puterea tămăduitoare a cuvântului, care slăbește boala și fortifică sănătatea: „numai în cuvânt...și tot feluri de farmacuri descântătoriu prin urechile tuturor” (IE 119). Cuvântul este farmac (= medicament). Ulterior, grecescul pharmakon „medicament” în limba română evoluează în: elementul terminologic farmaco- și cuvântul farmec, farmece „vrajă” <lat. pharmacum < gr. pharmakon.

Și așa cum „la cel bolnav sănătatea de mare preț este”(IE 240), pentru a vă vindeca mai întâi de toate e necesar „inima și sufletul înainte a vă vărsa” (IE 119)... „că pre cât este de lăudat doftoriia bună la boală pre atâta este încă mai lăudat aședzământul la răscoală” (= boală) (IE 119).

Elemente de terminologie farmaceutică

Dimitrie Cantemir definește obiectivul farmacologiei prin: „**chipul boalei în chipul sănătății să prescimbe**” (IE 240) .

Relația trup→suflet este pusă din nou în evidență: „mai ușor este a suferi obrenteala ranii la aer scoasă decât patima (= durere, boală) sufletului către împotrivnic arătată” (IE 42), „răutatea bolii doftorii o tămăduiesc, iar boala sufletului leacurile apotecarilor nu știe” (IE 243). Dimitrie Cantemir, definește termenul apothecariu (el.) (= farmacist) “cela ce șede la prăvălie, și, mai cu de-adins, cela ce vinde ierbi, doftorie” (Scara a numerilor...).

Boala, o dată instalându-se, se cere „și leacul de să și afla, că fără leac numai moartea la muritori este” (IE 205).

În funcție de efectul curativ, leacurile menționate de către Dimitrie Cantemir sunt, în mare parte, analgezice: „leacul carile împotriva durerii” (IE 243), „leacul arsurii fiind, pojarul carile mănuntaele topea” (IE 258).

În funcție de modul de administrare, „doftoria” se administrează prin: cavitatea bucală (per os) și cutanat: „pre la răni te unge, așa leacul își vei afla” (IE 243).

În funcție de forma doftoriei, se deosebesc: „pilulile” (IE 218) și unguentele: „precum rana veche și adâncă prea lesne a se tămădui”, „precum la rana rea și grea mehlemul - „unsoare cu care să slujesc turcii la rane” (Scara a numerilor...) (IE 205).

Tratamentul vizat este cel naturist, în baza plantelor medicinale; aici autorul include și aromatele (el.) - “toate sămințele, ierbile și unsoarele frumos mirositoare” (Scara a numerilor...). Astfel, autorul se referă la aromoterapie. Un alt tratament atestat este dietoterapia: „nici dieta doftorilor...” (IE 160).

Leacul și puterea leacului” (IE 258) se axează pe „receta leacului boalei” (IE 243). Savantul folosește cuvântul „recetă”, care va deveni ulterior una dintre cele mai uzuale manifestări în scris ale medicului; o „scrisoare” destinată farmacistului și care cuprinde modul de preparare, de administrare a „doftoriei” (IE 243): „recetele științei mele și strimte chichițele ierburilor doftoriei” (IE 119). Referindu-se la recetă (ital.), cărturarul o descrie în felul următor: „izvodzel de leacuri, carile trimăt doftorii la spițeri, să facă leacul asupra boalei” (Scara a numerilor...). În această definiție se atestă a altă denumire a profesiei de farmacist - spițer, un împrumut din italiană. Leac are nu numai boala, dar și lucrul: modul (lăt.) - „chipul, mijlocul, leacul lucrului greu” (Scara a numerilor...).

În „rană nesuferită și boală netămăduită” (IE 205), se recomandă „antidotul” (IE 118) (el.) – „leac împotriva boalei ce să dă” (Scara a numerilor...). Dar uneori „doftoria

boalei aeștia nenedejdută este” (IE 205) și atunci omul rămâne „neistelit (slov.) – „netămăduit, nevindecă, lucru carile nu poate avea leac” (Scara a numerilor...).

Dimitrie Cantemir menționează că uneori: „sub numele doftoriei (...) otravă să vândză” (IE 282), dar remarcă și „antifarmecul (el.) - leac împotriva otrăvii” (Scara a numerilor...). Otrava se echivalează „cu hulele” (IE 92) sau „otrava limbii”(IE 218): „dulce voroavă...antifarmec tuturor hulelor este” (IE 92).

Descântecul, ca formă de tămăduire “prin cuvânt” este prezent în lucrarea lui Dimitrie Cantemir: „descânțete ...descântând” (IE1 49); efectele descântecului sunt miraculoase; de la tămăduire până la „facerea” omului: „laptele,după descântec,îndată a să închea și mădularele unul după altul a să lega începură. După aceia vinele după oasă întinzându-să, toate părțile trupului să clăti și suptirea piele peste dânsel pe licioară a să lipi și îndată o frumoasă fecioară ...stătu” (IE 272).

„Doftorul bun știință în cap, iar ierbele în câmp le are și unde chichițele vărute și pilulile șicuite sunt, acolo bolnavul să amăgește, iară nu să tămăduiește” – această sentință conține un adevăr incontestabil.

Concluzii

Dimitrie Cantemir, considerat „pionier al internaționalizării terminologiei românești” (Bahnar, 2011, p. 69), prin „numeroase neologisme...a intuit, într-o oarecare măsură, linia de dezvoltare a limbii române literare” (Rosseti, Cazacu, 1961, p. 316).

Terminologia medicală în romanul *Istoria Ieroglifică* este prezentă prin termeni medicali populari, termeni medicali de origine greacă și latină, termenii perifrastici. Termenii utilizați formează relații de sinonimie (doftor = vraci, țirulic), omonimie (frânturi), antonimie (farmec ≠ antifarmec).

Marele cărturar menționează necesitatea „împrumuturilor cuvintelor streine...” care spre ”hirișa limbii noastre a purcede a îndrăzni a aduce (...) de la cea elinească întâi îndemnându-să, cu deprinderea îndelungă și a limbii sale suptiere și a cuvintelor înșămnare s-au agonisit. Într-acesta chip, spre alte învățături grele, trebuitoare numere și cuvinte, dându-te, a le moldaveni sau a le români silește, în moldovenie elinizește și în elinie moldovenisește”.

Bibliografie

Bahnaru, V. Dimitrie Cantemir, pionier al internaționalizării terminologiei românești. În: Terminology and translation studies. Plurilingual terminology in the context of european intercultural dialogue, Cluj-Napoca: Scientia, 2011, p. 69-84.

Cantemir, D. Istoria Ieroglifică, roman alegoric. Chișinău: Literatura Artistică, 1987.

Istoria Ieroglifică, în douăsprezece părți împărțită, așijderea cu 760 de sentenții frumos împodobită, la începutură cu scară a numerelor dezvălitoare. Iară la sfârșit cu a numerelor streine tâlcuitoare. https://ro.wikisource.org/wiki/Istoria_ieroglific%C4%83

Druță, I. Dinamica terminologiei românești sub impactul traducerii. Chișinău: CEP USM, 2013.

Parii, B. et al. Medicamentul de la Adam până la Ștefan cel Mare și Sfânt. Chișinău: Tipografia Centrală, 2006.

Rosseti, Al; Cazacu, B. Istoria limbii române literare. Vol. I. București: Editura Științifică, 1961.

Ullmann, St. Précis de semantique français. Berne: A. Francke S. A., 1952.